

Prof. dr. Marenglen VERLI (Tiranë)

ROLI I KOMITETIT “MKK”, NË ORGANIZIMIN E QËNDRESËS KUNDËR RIPUSHTIMIT SERB NË PLAVË – GUCI (TETOR 1918 – SHKURT 1919)

Simpoziumi i sotëm, i mbajtur me rastin e 85-vjetorit të krijimit të Komitetit “Mbrotjtja Kombëtare e Kosovës”, synon që krahas përkujtimit, të ndriçojë aspekte të veprimtarisë së njërës prej organizatave më të spikatura të Lëvizjes Kombëtare Shqiptare të dekadave të para të shek. XX dhe, natyrisht, edhe të atdhetarëve të shquar që e krijuan dhe i dhanë jetë asaj.

Në këtë kuadër, kjo kumtesë ka për qëllim të ndalet në shqyrtimin e rolit të Komitetit “MKK” për organizimin e qëndresës së popullsisë së krahinës së Plavës e Gucisë kundër ripushtimit serb, në dimrin e viteve 1918-1919.

Kjo qëndresë shënoi hapin e parë të dukshëm në veprimtarinë e Komitetit për t'i kundërvënë politikës shovene të Beogradit faktorin e ndërgjegjësuar shqiptar të viseve të shkëputura më 1913-ën nga shteti shqiptar dhe, njëherësh, shënoi momentin e

parë kulmor të kësaj qëndrese, e cila do të vazhdonte për 10 vjet radhazi¹.

Dihet se në tetorin e vitit 1918, me përfundimin e Luftës së Parë Botërore, para Lëvizjes Kombëtare Shqiptare dilnin sfida të mëdha që duheshin përballuar. Në të kundërt trevat shqiptare do të ricoptoheshin dhe arritjet, sado të pjesshme, të viteve 1912-1913, do të asgjësoheshin. Shqiptarët nuk ishin pjesëmarrës në konfliktin botëror, por fqinjët e tyre ishin fitues dhe në logjikën e diplomacisë së Fuqive të Mëdha të kohës fituesi duhej shpërblyer. E përgjysmuar para 6 vjetësh, e shkatërruar ekonomikisht, e rudhur në numrin e popullsisë, e goditur moralisht, e copëtuar politikisht, e pushtuar nga disa ushtri të huaja dhe e nxjerrë në ankand me Traktatin e Fshehtë të Londrës të vitit 1915, Shqipëria dukej e pashpresë për të mbijetuar².

Megjithatë kishte një dritë në fund të tunelit të errët. Me mobilizimin e sforcuar të forcave të brendshme për veprime të njësuara, të pjekura e të vendosura, që do të dinin të shfrytëzonin kontradiktat e fqinjëve dhe të Fuqive të Mëdha të ndodhura në konfuzion nga pozicionet e reja të SHBA-së dhe Rusisë, mund të shmangej më e keqja, të shpëtohej së paku Shqipëria e 1913-ës³. Gjithçka mund të ndodhte meqenëse diplomacia do të fillonte punën nga e para. Për guximtarët, dhe dihet se guximi ka vendin e vet në politikë (madje një fjalë e urtë thotë: fati ndihmon guximtarët), mund të luftohej edhe për programin maksimal të lëvizjes kombëtare, të rivendikoheshin viset e shkëputura padrejtësisht nga Konferenca e Londrës dhe të krijoheshin Shqipëria e pavarur në kufijtë e natyrshëm etnikë⁴. Trazimi i letrave në lojën e diplomacisë dhe parimet e reja për rregullimin e marrëdhënieve ndërkombëtare në të ardhmen, të

¹ Shih L. Rushiti, *Lëvizja kaçake në Kosovë, 1918-1928*, Prishtinë, 1981 etj.

² *Lufta e popullit shqiptar për çlirimin kombëtar 1918-1920*, Përmbledhje dokumentesh, vëll. I, II, Tiranë, 1975, 1976; A. Puto, *Çështja shqiptare në aktet ndërkombëtare të periudhës së imperializmit, (1912-1918)*, Tiranë, 1987; A. Puto, *Çështja shqiptare në aktet ndërkombëtare pas Luftës I Botërore (1918-1926)*, Tiranë, 2001 etj.

³ *Historia e Shqipërisë*, vëll. III, Tiranë, 1984, f.193-202; A. Puto, *Historia diplomatike e çështjes shqiptare*, Tiranë, 2003, f.273-334 etj.

⁴ *Po aty; Historia e Shqipërisë para Konferencës së Paqes*, vëll. I, II, Romë, 1919-Shkodër 1921 etj.

deklaruar nga presidenti i SHBA-së Uillson në janarin e vitit 1918, si edhe nga Lenini në emër të Rusisë sovjetike, krijonin raste që popujt, viktimat të pazarllëqeve, të shpresonin dhe të guxonin duke u bërë aktivë për mbrojtjen e të drejtave të tyre⁵.

Ndër burrat guximtarë të kombit shqiptar, bënin pjesë, padyshim, edhe ata që krijuan Komitetin "MKK", edhe ata që luftuan për zbatimin e programit të tij, (shih programet e 1 majit 1918 dhe të gushtit 1920), ku një vend nderi u takon atdhetarëve të Plavë-Gucisë. Jo rastësisht, qysh në fillim, kur gjithçka ishte e paqartë dhe hutia e ditëve të para të pasluftës nuk kishte kaluar, Komiteti "MKK" dhe atdhetarët e Plavë-Gucisë gjetën njëri-tjetrin, u lidhën fort dhe mbështetën pa rezerva njëri-tjetrin⁶. Po përse pikërisht krahina e Plavës dhe e Gucisë do të tërhiqte posaçërisht vëmendjen e Komitetit "MKK"?

Populli i kësaj krahine, disi i izoluar, ishte prekur më pak se disa vise të tjera *numerikisht* dhe *ekonomikisht* gjatë viteve 1912-1918. Nga ana tjetër, përveç një garnizoni të vogël prej rreth 20 ushtarësh serbë të vendosur në Plavë pas tetorit të vitit 1918, krahina ishte krejt e lirë, mbrohej nga forca të saj të armatosura dhe *administrohej* nga autoritetet vendore, përkatësisht nga një pari me tradita të spikatura atdhetarie⁷. Dhe kryesorja ishte se

⁵ A. Puto, *Historia diplomatike...*, f.303-317 etj. Në janar 1918 presidenti amerikan Uillson shpalli 14 pikat e njohura për rregullimin e raporteve politike ndërkombëtare të pasluftës. Po kështu Rusia sovjetike qysh më 1917 kish denoncuar Traktatin e Fshehtë të Londrës të 1915-ës dhe kish propozuar "një paqe të drejtë e demokratike" (Dekreti i Paqes). Pozicionet e reja të SHBA-së e të Rusisë vunë në dyshim aktet mbi të cilat ngriheshin aleancat e kohës së luftës, rrjedhimisht për planet e pasluftës u krijua një atmosferë konfuzioni e pritmënie.

⁶ *Lufta e popullit shqiptar...*, vëll. I, II; L. Rushiti, *vepër e përmendur*, f.30; L. Culaj, Komiteti "Mbrojtja Kombëtare e Kosovës", 1918-1924, Prishtinë, 1977, f.65-74; M. Verli, *Kosova në fokusin e historisë*, vëll. I, Tiranë, 2000, f.377-387 etj.

⁷ E. Plava, *Plava e Gucia në Lëvizjen Kombëtare Shqiptare*, Tiranë, 1995, f.139-146; Shih edhe L. Culaj, *vepër e përmendur*, f.65 etj. (Qysh në gjysmën e parë të vitit 1918, përkatësisht në maj, përballë intensifikimit të dhunës e terrorit që bandat malazeze ushtronin mbi popullsinë shqiptare, çeta shqiptare e Mulla Aganit dhe Mulla Xhemës ishte shtuar me shumë luftëtarë të rinj. Madje në momentet e fundit të Luftës së Parë Botërore, përballë trysnisë gjithëformëshe të malazezëve, para e krahinës, e drejtuar nga Hasan Feri dhe Ismail Nikoçi i porsakthyer nga internimi në Austri, në një mbledhje të parë të rëndësishme kish vendosur, të merrte tërësisht në dorë administrimin e saj, të mbante në gatishmëri çdo burrë të armatosur, të organizonte një detashment prej 1 000 luftëtarësh, të cilët të pozicionoheshin në kufijtë në Malin e Zi për të zënë vendet që lëshonin austriakët).

populli, i mbuluar me lavdinë e merituar të viteve të Lidhjes Shqiptare të Prizrenit, edhe pse i terrorizuar në vitet 1912-1915, qëndronte *i paprekur moralisht dhe ishte i gatshëm për të sakrifikuar* për lirinë e vet. Ai jo vetëm nuk donte të humbte flamurin, shkollat shqipe dhe vetadministrimin lokal të viteve 1916-1918, por synonte edhe përfshirjen e krahinës brenda kufijve të Shtetit të Pavarur Shqiptar⁸.

Afërsia e Plavës dhe e Gucisë me Shkodrën, qendrën e Komitetit të Kosovës, ishte një element tjetër që i bënte *të lehtë komunikimin dhe bashkëpunimin*. Së fundi, shumë lidhje dhe *miqësi familjare* e farefisnore ekzistonin midis plavo-gucjanëve dhe banorëve të viseve të Rrafshit të Dukagjinit e të Kosovës, prej nga ishin pjesa më e madhe e anëtarëve të kryesisë së Komitetit⁹.

Komiteti “MKK”, siç shihet, kish nevojë për Plavën e Gucinë, për të ndezur prej aty flakën e kryengritjes çlirimtare në mbarë Kosovën e më tej. Ai ishte rajoni më i përshtatshëm për momentin për të nisur atë punë të madhe, që synonte dora-dorës ridimensionimin e faktorit shqiptar për një rol të ri të tij, ndoshta edhe vendimtar. Drejtuesit e zgjuar, jo vetëm guximtarë, të Komitetit të Kosovës vërenin se diplomacia italiane, e përfaqësuar nga Sonino, nuk i anashkalonte kontaktet me “qarqet nacionaliste shqiptare”, madje për t’i bërë për vete u premtoi rimëkëmbjen e Shqipërisë e më tej edhe realizim rivendikimesh; çmimi dihej: Vlora për Italinë dhe ndikimi italianë mbi shtetin shqiptar¹⁰. Toleranca italiane, natyrisht për interesa të njohura, pati frut, më 25 dhjetor 1918, krijimin e qeverisë së Durrësit, (natyrisht synohej përmes

⁸ *Po aty*.

⁹ *Po aty*; Shih edhe F. Musai, *Isa Boletini*, Tiranë, 1987; T. Boletini, *Kujtime*, Tiranë, 2003 etj.

¹⁰ *Historia e Shqipërisë*, vëll. III, Tiranë, 1984, f.193-202; Shih edhe A. Puto, *Historia diplomatike...*, f.258, 266, 269. Qysh në vitet 1916 (16 dhjetor) dhe 1917 (7 qershor), francezët (gjenerali Dekuan) dhe italianët (gjenerali Ferrero) kishin qenë të detyruar të shpallnin jo vetëm njohjen e faktorit shqiptar, por edhe, (sipas deklaratës së Ferreros) “unitetin dhe pavarësinë” e Shqipërisë, natyrisht “nën egjiden dhe mbrojtjen e Mbretërisë së Italisë”. Madje më 23 shkurt 1918, Sonino, në Dhomën e Deputetëve deklaroi: “Ne jemi për pavarësinë e Shqipërisë, në përputhje me parimet e përgjithshme të respektit për kombësitë dhe të vetëvendosjes së kombeve”.

saj prania italiane në Shqipëri, duke shmangur përfitimet për fqinjët). Prej kësaj qeverie do të nisej një delegacion në Konferencën e Paqes në Paris, e cila do të hapej në 18 janar 1919¹¹. Këto dy momente sigurisht ishin hapa inkurajuese që duheshin pasuar nga të tjerë.

Jo vetëm Hoxha Kadri Prishtina, Bedri Pejani, Hasan Prishtina, Sali Nivica dhe burrat e tjerë të shquar që drejtonin Komitetin “MKK”, në këtë situatë e gjetën të udhës të orientohen për bashkëpunim me Plavë-Gucinë. Njëkohësisht edhe Plava e Gucia kish nevojë për Komitetin e Kosovës. Ai mund t’i jepte krahinës vizionin për të vepruar në kuadër të lëvizjes mbarëkombëtare shqiptare dhe kështu edhe përkrahjen e viseve të tjera shqiptare, mund t’i siguronte armë dhe kryesorja, kish mundësitë të çonte zërin e saj e të propagandonte aspiratat e saj, për të qenë e lirë dhe pjesë e shtetit shqiptar, deri në forumet më të larta vendimmarrëse të diplomacisë evropiane¹². Kjo lidhje e ndërsjellë mbi platformën e një patriotizmi të zjarrtë gjeti shprehje edhe në korrespondencën e Komitetit “MKK” me parinë e Plavë-Gucisë, që formoi ndoshta degën e parë të Komitetit në viset tej kufijve të 1913-ës. “Qëllimi i Komitetit asht me shpëtue gjithë Kosovën dhe Plava e Gucia janë një mbështetje e mirë për Kosovën, - vlerësonte Hoxha Kadriu në një letër dërguar parisë së Krahinës, - më 4 janar 1919 ... qëndrimi juej është një kurajo për ne”, shtonte ai duke premtuar përkrahje maksimale¹³.

Nga korrespondenca e njohur e muajve janar-shkurt 1919, midis Komitetit të Kosovës dhe parisë së Plavë-Gucisë, krijohet bindja se lidhjet midis tyre janë shumë më të hershme. Ato ndoshta i *takojnë muajit maj* të vitit 1918, kur përballë intensifikimit të dhunës e të terrorit të bandave malazeze që po shtoheshin, shumë burra të krahinës

¹¹ A. Puto, *Historia diplomatike...* Duke krijuar jo një “Këshill kombëtar”, siç donin italianët, por një “qeveri”, elementi i shëndoshë kombëtar, që mori pjesë në Kongresin e Durrësit, vuri gurët e parë në themelet e veprimtarisë politike e diplomatike pas Luftës së Parë Botërore. Puna e filluar do të vihej mbi një bazë të fortë kombëtare në janar 1920 në Kongresin e Lushnjës.

¹² E. Plava, *vepër e përmendur*, f.169-203. Dokumente. Korrespondenca e H. Kadriut dhe atdhetarëve të tjerë të Komitetit “MKK” me parinë e Plavë-Gucisë.

¹³ *Po aty*, f.173-174.

rrëmbyen armët dhe, të grupuar rreth çetës së Mulla Aganit e Mulla Xhemës, brenda dy muajve rivendosën rendin e qetësinë, *mandej këto lidhje i gjejmë në muajin tetor*, kur, të organizuar nga Ismail Nikoçi dhe Rakip Begolli - nënkryetar i Komitetit, burrat e Plavë-Gucisë u hodhën përsëri në veprim, këtë herë kundër austriakëve në tërheqje, të cilët i çarmatosën duke siguruar armë për qëndresën e ardhshme kundër serbo-malazezëve, *më tej lidhjet evidencohen në ato ditë të tetorit* kur Këshilli Krahinor i parisë së Plavë-Gucisë, nën kryesinë e Hasan Ferit dhe Ismail Nikoçit, vendosi krijimin e një administrate lokale, krejt shqiptare, e cila urdhëroi gjendjen e gatishmërisë për të gjithë ata që kishin armë, si edhe organizimin e një detashmenti prej 1 000 burrash, që u armatosën në trofetë austriake dhe shërbyen për sigurimin e kufirit me Malin e Zi¹⁴.

Kuvendet popullore në Plavë, te sheshi i Zallit, dhe në Guci, te fusha Begllëk, si edhe kuvendet e tjera më pas, sa herë dilnin probleme themelore për t'u diskutuar, ligjëruan në formë plebishtarë çdo hap të parisë së krahinës, përkatësisht degës së Komitetit "MKK" për Plavë-Gucinë, përfshirë edhe vendimin e prerë për të kundërshtuar me armë rivendosjen e sundimit serbo-malazez në kornizën e re të shtetit serbo-kroato-sllloven, sado të pakta që të ishin shpresat për sukses. Ky vendim mbarëpopullor forcoi më tej lidhjet midis kësaj krahine dhe Komitetit "MKK"¹⁵.

Në dhjetor 1918, dokumentacioni dëshmon se kontaktet midis dy palëve ishin të institucionalizuara. Pranë kryesisë së Komitetit ishte dërguar si përfaqësues i krahinës Ismail Haki Nikoçi - kryetari i bashkisë së Gucisë. Kurse anëtarët e këshillit të krahinës, që vepronin në Plavë-Guci për të organizuar mbrojtjen, si Jusuf Hoti, Shaqir Muslia, Adem Omeraga, Shaqir Halili, bajraktar Azemi, Çun Mula e Adem Smajli për Gucinë dhe Hasan Feri, Shaban Begu, Mehmet Feri, Shelko Kurti e Bejto Plava për Plavën, do të vepronin si degë e Komitetit të Kosovës¹⁶.

¹⁴ Po aty; Shih edhe L. Rushiti, *vepër e përmendur*; L. Culaj, *vepër e përmendur*, f.22-32; Z. Shtylla, *Rreth krijimit e veprimtarisë së Komitetit "Mbrojtja Kombëtare e Kosovës"*, në: "Studime historike", nr. 3, 1986.

¹⁵ E. Plava, *vepër e përmendur*, f.137; R. Dedushaj, *Krahina e Plavë-Gucisë nëpër shekuj*, New York, 1993, f.193.

¹⁶ E. Plava, *vepër e përmendur*, f.139-140.

Ndërkohë që Komiteti dhe Plavë-Gucia hidhnin këto hapa të forcimit të bashkëpunimit, kundër tyre dimensionohej kundërveprimi serbo-malazez. Pas krijimit më 1 dhjetor 1918 të Mbretërisë Serbo-Kroato-Slllovene, qarqet drejtuese të Beogradit, në fund të dhjetorit 1918, në kuadër të ndarjes administrative të shtetit të ri, u përpoqën t'ia bashkangjitnin Plavën e Gucinë rrethit të Andrijevicës. Trysnia e funksionarëve malazezë të kësaj njësie administrative përmes provokacioneve e kërcënimeve në rritje, bëri të nevojshme dërgimin e Ismail Nikoçit në Shkodër për të ndikuar në forcimin e drejtpërdrejtë të protestave pranë përfaqësuesve të Fuqive të Mëdha të vendosur aty. Madje, për të ligjëruar veprimet protestuese paralele edhe të Komitetit, më 24 dhjetor 1918, atyre iu dërgua një aktpërfaqësimi nga populli i krahinës, që iu autorizonte përpjekjet për “Bashkimin e Plavë-Gucisë me Shqipërinë e lirë vetqeveritare”¹⁷.

Veprimtaria e bashkëpunimit të Komitetit të Kosovës me Plavë-Gucinë në muajt janar-shkurt 1919 është gjithnjë më intensive. Por paralel rritej edhe trysnia serbo-malazeze për të shtënë në dorë krahinën, e njëherësh për t'u hakmarrë ndaj shqiptarëve që, me qëndresën e tyre të pashembullt, po sfidonin shtetin e ri të përkëdhelur të Evropës. Shembulli i Plavë-Gucisë i kishte dhënë zjarr Rugovës dhe malësive të tjera të Rrafshit të Dukagjinit dhe po frymëzonte një ngritje të përgjithshme në Kosovë. Ndonëse shqiptarët përpiqeshin t'i shmangeshin përplasjes së pabarabartë, duke rekomanduar të dilnin vendimet e Konferencës së Paqes së Parisit, qarqet drejtuese të Beogradit ishin të prirura të vepronin, si edhe në raste të tjera, përmes politikës së faktit të kryer¹⁸.

Janë mbi njëzet letra të njohura në korrespondencën midis Komitetit “MKK” dhe parisë së krahinës së Plavë-Gucisë në periudhën 4 janar 1919 - 5 mars 1919¹⁹.

Në letrën e Hoxha Kadriut të 4 janarit 1919 dhe në atë të Ismail Nikoçit, të asaj date, dërguar nga Shkodra parisë së Plavë-

¹⁷ Po aty; L. Culaj, *vepër e përmendur*, f.66-67; Shih edhe *Arkivi Qendror i Shtetit i Republikës së Shqipërisë* (më tej: *AQSh*), Fondi 846, dos. 44, fl.5.

¹⁸ Po aty.

¹⁹ *AQSh*, Fondi 846; Shih edhe E. Plava, *vepër e përmendur*, f.169-203.

Gucisë, pasi jepet kurajë për të neutralizuar përshtypjen e keqe të krijuar në krahinë nga restaurimi i pushtetit serb në Kosovë e më gjerë dhe nga shkallëzimi i dhunës serbe e malazeze në viset shqiptare, jepet informacion për veprimet e ndërmarra nga Komiteti pranë përfaqësuesve ushtarakë aleatë në Shkodër për çështjen e të ardhmes së krahinës së Plavë-Gucisë. Njëkohësisht kërkohet kontribut financiar për të çuar zërin deri në Evropë përmes një delegacioni dhe për të ndërhyrë edhe në Selanik pranë komandës së Armatës së Lindjes të Antantës. Mesa duket kryesia e Komitetit të Kosovës nuk besonte se delegacioni i qeverisë së Durrësit do të këmbëngulte për t'i kthyer Shqipërisë viset e shkëputura në 1913-ën, edhe pse sigurisht ka pasur dijeni se ai do të shpaloste fillimisht rivendikimet e natyrshme të palës shqiptare, ose ndryshe programin e plotë të Lëvizjes Kombëtare Shqiptare për problemin territorial, sikurse edhe ndodhi më 12 shkurt 1919. Nga korrespondenca e përmendur, si edhe ajo që do të pasonte gjatë janarit e shkurtit të vitit 1919, mësojmë se përfaqësuesit e të tri fuqive (italian, anglez, francez) në komandën e garnizonit ndërkombëtar në Shkodër, pa përjashtim, përballë shqetësimit të Komitetit "MKK" për rritjen e provokacioneve malazeze ndaj krahinës, kanë dhënë në vijimësi garanci se nuk do të kishte sulm malazez ose të ushtrisë serbe mbi të. Madje ata nuk kanë shprehur kundërshtimin as për kërkesën që krahina të administrohej, sikurse Shkodra, nga autoritetet ndërkombëtare e aty të vendosej një garnizon ndërkombëtar, përderisa Fuqitë të merrnin vendimet përkatëse për çështjen shqiptare, por kanë rekomanduar për këtë ndërhyrje në instanca më të larta.

Në korrespondencën e muajve janar-shkurt 1919 midis Komitetit "MKK" dhe parisë së krahinës, përkatësisht drejtuesve të kësaj dege të rëndësishme të Komitetit, njihemi nga *njëra anë* me shqetësimet e popullsisë së Plavë-Gucisë nga rritja e trysnisë serbo-malazeze, që ishte gjithnjë e më i fortë veçanërisht pas 12 shkurtit, kur delegacioni shqiptar paraqiti në Konferencën e Paqes kërkesat për korrigjimin e padrejtësive të 1913-ës, si edhe me masat organizative të ndryshme për të përballuar situatën

duke zbatuar udhëzimet e kryesisë së Komitetit. Nga ana tjetër, ne njihemi me përpjekjet e Komitetit për të ndikuar në planin diplomatik pranë përfaqësuesve të Fuqive të Mëdha për të shmangur pushtimin e krahinës, për të organizuar mbrojtjen e saj, madje për të ndërmarrë një aksion mësymës të forcave të Plavë-Gucisë në bashkëpunim me ato të Rugovës e të viseve të tjera të Rrafshit të Dukagjinit, duke i dhënë shkëndijën një kryengritjeje të përgjithshme në Kosovë, që llogaritej të kish sukses, për shkak të dobësisë që kish ende shteti i ri serbo-kroato-sloven dhe, pastaj, përmes faktit të kryer, t'i imponohej diplomacisë së Fuqive të Mëdha. Nga korrespondenca dalin të dhëna shumë të vlefshme që dëshmojnë vendosmërinë qoftë të Komitetit "MKK", qoftë të popullsisë së krahinës së Plavë-Gucisë për t'i shkuar deri në fund ndërmarrjes së nisur, madje për kujdesin deri në detaje të kryesisë së Komitetit për organizimin e çdo veprimi të aleatit më të rëndësishëm të tij në terren për momentin, të popullit liridashës e të guximshëm të Plavë-Gucisë.

Zhvillimet e muajve tetor 1918 - shkurt 1919, gjatë të cilave frut i përpjekjeve të mëdha shumë kurajoze ishte ekzistenca e një ishulli të lirë shqiptar në detin e territoreve shqiptare të pushtuara, janë të njohura. Për muaj me radhë ofertat për të pranuar administratën serbo-malazeze të rrethit të Andrijeviçës u kundërshtuan, madje naçalniku i dërguar Millosh Popoviqi dhe shoqëruesit e tij u dëbuan nga populli. E vetmja shenjë e pranisë së regjimit të Beogradit në krahinë për gjithë këtë kohë mbeti garnizoni i izoluar prej 20 ushtarësh në Plavë, i cili u pranua për të ruajtur paqen derisa të vendosej nga Fuqitë e ardhmja e krahinës. Shqiptarët dëshmuuan vlera të admirueshme të një administrimi shembullor të krahinës. Por përpjekjet për kryengritjen masive nuk dhanë frut. Ajo do të shpërthente e fuqishme në maj 1919 në Kosovë, por përsëri nuk do të ishte e përgjithshme. Megjithatë kryesia e Komitetit të Kosovës, përballë provokacioneve serbo-malazeze në rritje, gjykoi se duhej kaluar në mësymje. Ndoshta nxitën për këtë edhe qarqe të caktuara diplomatike. Plava e Gucia u bind, ndonëse uniteti në pari nuk ishte më në këtë veprim.

Në korrespondencën që njohim të Komitetit "MKK" me parinë e Plavë-Gucisë ka edhe mjaft informacion tjetër të vlefshëm. Duke përmbledhur, do të theksonim se aty dalin qartë hapat që u ndërmorën, shqetësimet nga trysnia serbo-malazeze në rritje, lëkundjet, hezitimet, nga fundi edhe shenjat e përçarjes. Aty ekziston edhe informacioni për përpjekjet e Komitetit për të dërguar një delegacion të vetin në Paris, madje edhe orvatja për të goditur të parët drejt Pejës me shpresë që t'i jepej rast një kryengritjeje të përgjithshme në Kosovë²⁰. Po nga kjo korrespondencë, si edhe nga dokumentacioni tjetër i kohës, mësohet se garancitë e përfaqësuesve të Fuqive të Mëdha në Shkodër, që shpreheshin se Plava e Gucia nuk do të sulmoheshin, se aty, derisa të merrej vendimi nga Konferenca e Paqes në Paris, mund të vendosej, sipas propozimit shqiptar, një garnizon ndërkombëtar paqeruajtës, sikurse në Shkodër etj., premtime këto të përsëritura, ishin thjesht deklarata të radhës, pa garanci reale²¹.

Shpalosja e pikëpamjes shqiptare në Paris më 12 shkurt 1919 nga delegacioni i qeverisë së Durrësit për rivendikime, për korrigjimin e vendimeve të Londrës më 1913 dhe për krijimin e një Shqipërie etnike²², nxitën qarqet e Beogradit për të shpejtuar goditjen. 2 000 - 3 000 burra të armatosur të Plavë-Gucisë e të Rugovës nuk mund të bënin atë që ishte jashtë mundësive njerëzore. Më 21 shkurt Plavë-Gucia e Rugova u sulmuan njëherësh nga të gjithë anët²³. Vazhduan 3 ditë luftime, pasuan 3 ditë armëpushim dhe pastaj përsëri luftime²⁴. Masakra që e pashembullt. Pothuajse rreth 22-24 mijë banorë të krahinës dhe

²⁰ Po aty.

²¹ Po aty.

²² *Shqipëria para Konferencës së Paqes*, vëll. I, Romë, 1919, f.7-13; Shih edhe *Lufta e popullit shqiptar...*, vëll.I.

²³ E. Plava, *vepër e përmendur*, f.142-155; L. Culaj, *vepër e përmendur*, f.69-71; R. Dedushaj, *vepër e përmendur*, f.193-195.

²⁴ A. Puto, *Historia diplomatike...*, f.278, 292-293. Në Konferencën e Paqes në Paris, qysh nga data 12 shkurt 1919 po dëgjoheshin pretendimet greke. Më 24 shkurt Këshilli i Kryetarëve të Qeverive dhe Ministrave të Punëve të Jashtme dëgjoi kryetarin e delegacionit shqiptar, Turhan Pashën. Më 26 dhe 27 shkurt u dëgjua delegacioni shqiptar (Turhan Pasha, Mihal Turtulli, Mehmet Konica) dhe pikërisht më 27-28 shkurt ndodhi edhe goditja fatale mbi Plavë-Guci. Rastësi?

disa mijë banorë të Rugovës (13 fshatra), u vranë ose u masakruan afro njëmijë veta, rreth njëmijë shtëpi u dogjën, kurse mbi 5 mijë veta, në mes të dimrit të ashpër, u detyruan të braktisin vendin dhe u strehuan në Malësi ose përreth Shkodrës²⁵.

Një kalvar i hidhur do t'i ndiqte më tej për shumë vite me radhë kreshnikët e Plavë-Gucisë. Ndërkombëtarët, që administronin Shkodrën, edhe pse jo në një mendje, nuk i lejuan muhaxhirët të qëndronin në qytet, madje as krerët e tyre, si Ismail Nikoçi, Bejto Plava etj., të cilët u detyruan të qëndronin sa në Koplik, në Bushat e në Barbullush. Vetëm Hasan Feri qëndroi rreth 20 ditë në Shkodër. Uria, sëmundjet, kushtet jashtëzakonisht të vështira shkaktuan te muhaxhirët viktima pas viktimash. Megjithatë ata do të mbeteshin të pathyeshëm dhe propaganda antikomuniste, e inicuar nga Beogradi apo aleatët e tij të mëdhenj, nuk do të kishte sukses. Kur e pyetën më vonë Mulla Agan Kojën se çfarë fituan nga gjithë ajo sakrificë, gjithë ai vetëflim, ai ishte përgjigjur thjesht: “Bëmë detyrën ndaj Atdheut...”²⁶. Dhe plavogucianët do të vazhdonin ta bënin këtë edhe më tej. Në bashkëpunim me Komitetin “MKK”, të cilin nuk e braktisën kurrë sa ekzistoi, ata, ndonëse pa plang e pa shtëpi, do t'i zinin pritë

²⁵ E. Plava, *vepër e përmendur*, f.156; S. Ahmeti, *Vuthajt dhe vuthjanët*, Tiranë, 1996, f.17, 39; R. Dedushaj, *vepër e përmendur*, f.71. Të dhënat janë kontradiktore. Sipas E. Plavës u vranë 1 600 veta vetëm në Plavë e Guci dhe vetëm në Shkodër mbërritën 3 mijë të shpërngulur. Sipas L. Culajt, që i referohet Arkivit të Shtetit (Fondi i Komitetit “MKK”, dos. 13, fl.41 dhe dos. 22/1), u vranë 700 dhe u shpërngulën 15 mijë veta. Për R. Dedushajn, që i referohet M. Memiqit (*Plav i Gusije u proshlosti*, Beograd, 1989), në Rugovë u dogjën 410 shtëpi, në Plavë e rrethinë 489 shtëpi, kurse u vranë, përkatësisht, 946 veta dhe 500 veta. Sipas tij nga Plavë-Gucia e Rugova mbi 3 mijë refugjatë zbritën në Shkodër. Shifrës 500 të vrarë për Plavë-Guci i qëndron edhe S. Ahmeti. Përsa i përket numrit të popullsisë së Plavë-Gucisë, ky autor, duke iu referuar J. Cvijiqit, për vitet 1905-1908, shënon 207 familje ortodokse me 2 053 anëtarë dhe 1 583 familje myslimane shqiptare dhe boshnjake. Sipas Komitetit “MKK”, përkatësisht dokumentacionit të tij që ruhet në *AQSh*, (Fondi 846, dos. 35/3, fl.42-43), më 1918 Plavë-Gucia kishte 1 784 familje me 24 406 anëtarë (3/5 në Guci e rrethinë), prej të cilave 1 670 familje me 23 395 anëtarë ishin shqiptarë dhe 114 familje me 911 anëtarë ishin sllavë. Po sipas të dhënave të Komitetit “MKK”, vetëm nga rrethi i Gucisë u strehuan në Shqipëri 463 familje. (Fondi 846, dos. 35/1, fl.18-21), kurse gjithsej numri i të ardhurve arriti 5 mijë persona. (Fondi 846, dos. 28/3, fl.22).

²⁶ E. Plava, *vepër e përmendur*, f.245; I. Çitaku, *Azem Galica dhe veprimtaria luftarake e çetave kaçake të Drenicës*, Prishtinë, 1996, f.149 etj.

intervencionistëve jugosllavë në Koplik dy vjet më vonë, mandej do të merrnin pjesë në shtypjen e marrisë së kapëdanit separatist të Mirditës, gjithashtu në spastrimin e Shqipërisë së Mesme nga esatistët retrogradë etj., etj²⁷. *Konsolidimi dhe demokratizimi* i shtetit shqiptar në ato vite të vështira pati edhe kontributin e të shpërngulurve nga Plavë-Gucia e të Komitetit "MKK"²⁸.

Përsa i përket viseve tej kufirit, ajo që nisi në Shkodër e Plavë-Guci do të jepte frutet e veta në Kosovë, madje shumë shpejt, qysh në maj 1919²⁹. Dhjetë vjet qëndresë me armë në Kosovë dhe gjallërimi i të gjitha formave të qëndresës mbajtën gjallë atë shpirt kombëtar, i cili sot, mund të themi me bindje, e shpëtoi Kosovën. Burrat e ndritur të Komitetit "MKK" dhe kreshnikët kelmendas* të Plavë-Gucisë meritojnë nderimin më të thellë për kontributin që dhanë për këtë arritje.

²⁷ *Lufta e popullit shqiptar...*, vëll. I, II; S. Vllamasi, *Ballafaqime politike në Shqipëri*, Tiranë, 1996, f.220; E. Plava, *vepër e përmendur*, f.163; T. Abdyli, *Hasan Prishtina*, Prishtinë, 1990, f.230; *Kujtime të Haxhi Metës*, për veprimtarinë e muhaxhirëve të Plavë-Gucisë, të vendosur në Shqipëri (në arkivin e autorit) etj.

²⁸ *Po aty*. Edhe pse Plavë-Gucia nuk u shpëtua dhe për momentin as Kosova, vetëfljimi i popullsisë së krahinës, në shkurtin e vitit 1919, ndikoi që të frenoheshin duart që donin ta likuidonin Shqipërinë. Në forumet ndërkombëtare Jugosllavia humbi pikë, kurse në favor të Shqipërisë erdhën argumente që ndalën jo vetëm likuidimin, por edhe një ricungim të rëndë territorial. Të shpërngulurit nga Plavë-Gucia, që përfundimisht u instaluan në Shqipëri, qenë gjithnjë elementë të vyer të punës dhe të stabilitetit.

²⁹ L. Rushiti, *vepër e përmendur*; T. Abdyli, *vepër e përmendur*; *Hasan Prishtina*, (Dokumente), Tiranë, 1983; L. Culaj, *vepër e përmendur* etj.

* Dikur popullsi dominuese, sot në Plavë-Guci vetëm rreth 5% e popullsisë është regjistruar shqiptare dhe kjo kryesisht në zonën e Vuthajt. Pra bëhet fjalë për rreth 1 500 - 2 000 shqiptarë. Në territorin e Republikës së Shqipërisë shqiptarët e të njëjtit fis kelmendas, në trevën e Vermoshit janë gati po aq. Në 1990 ishin 3 000 banorë, por vitet e fundit gati gjysma kanë emigruar nëpër botë, kryesisht në SHBA.